ՀՏԴ 809.198.1

Հայոց լեզու

Հասմիկ ՂԱԶԱՐՅԱՆ
ԱրՊՀ, ակ. Ս. Աբրահամյանի անվան հայոց լեզվի ամբիոնի դոցենտ, բ.գ.թ.
E-mail: ghazarian.hasmik @gmail.com

Լիանա ՀԱՅՐԱՊԵՏՅԱՆ
ԱրՊՀ, ակ. Ս. Աբրահամյանի անվան հայոց լեզվի ամբիոնի ավագ դասախոսի պաշտոնակատար
E-mail: Liana.1968@list.ru

ՈՐՈՇՅԱԼ ՀՈԴԵՐԸ ԵՎ ԴՐԱՆՑ ԳՈՐԾԱԾՈՒԹՅԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ՀԱՅԵՐԵՆՈՒՄ

Գոյականի որոշյալությունն ու անորոշությունը արտահայտող քերականական կարգը հայ լեզվաբանական գրականության մեջ համարվում է առկայացման քերականական կարգ, որի գիտական հիմնավորումն առաջին անգամ տվել է ակադեմիկոս Գ. Ջահուկյանը: Առկայացման քերականական կարգը հայերենում անվանվում է նաև տարորոշման կարգ և արտահայտվում է հոդերով:

Հոդվածում ներկայացվում են ժամանակակից հայերենի որոշյալ հոդերն ու դրանց գործածության առանձնահատկությունները, ընդգծվում է, որ բառի՝ որոշյալ կամ անորոշ առումով գործածությունը շատ դեպքերում պայմանավորված է հոդառու բառի վերադրի բնույթով, քերականական իմաստով, ձևաբանական և շարահյուսական մակարդակներում ունեցած որոշակի սահմանափակումներով: Որպես այդպիսի դեր կատարող վերադիրներ նշվում են որոշակի հարաբերությամբ առարկա ցույց տվող ցուցականության իմաստ ունեցող մի շարք բառեր, որոշ դերանուններ, ածականի

գերադրական աստիճանը, դասական թվականները, գոյականները, որոնք դրվում են որպես հանգույց գործածվող վերացական բայերի կողքին: Ներկայացվում են այն բառերը, որոնք ընդհանրապես հոդ չեն ստանում, այն կապերը, որոնք պահանջում են ուղղականաձև և տրականաձև որոշյալ կամ անորոշ առումով կապվող բառ, այն հոլովաձևերը (բացառական, գործիական, ներգոյական), որոնք միշտ գործածվում են առանց հոդի և այն հոլովաձևերը (ուղղական, տրական), որոնց հոդով կամ առանց հոդի գործածությունը բխում է տվյալ նախադասության մեջ արտահայտած նրանց քերականական իմաստից և պայմանավորում շարահյուսական պաշտոնը:

Բանալի բառեր՝ *քերականական կարգ, որոշյալություն, անորոշություն, հոդ, վերադիր, ձևաբանական մակարդակ, շարահյուսական մակարդակ, հոլով, դերանուն, կապ,նախադասության անդամներ:*

А. Газарян, Л.Айрапетян

ОПРЕДЕЛЕННЫЕ АРТИКЛИ И ОСОБЕННОСТИ ИХ УПОТРЕБЛЕНИЯ В СОВРЕМЕННОМ АРМЯНСКОМ ЯЗЫКЕ

Грамматическая категория, выражающая определенность и неопределенность имени существительного, в армянском языкознании считается грамматической категорией конкретности, научное обоснование которой впервые было дано академиком Г. Джаукяном. Определенный артикль указывает на то, что существительное конкретизировано ситуацией или контекстом.

В статье представлены определенные артикли современного армянского языка и особенности их употребления, подчеркивается, что употребление слова в определенном или неопределенном значении во многих случаях определяется характером артикля, его грамматическим значением, определенными ограничениями на морфологическом и синтаксическом уровнях.

В качестве слов, предшествующих существительному, упоминаются ряд слов со значением указательности, некоторые местоимения, прилагательные в превосходной степени, порядковые числительные, существительные, которые ставятся рядом с используемыми в качестве

связки абстрактными глаголами. Представлены слова, не получающие артикля вообще, те предлоги, которые требуют определенного или неопределенного соединительного слова в прямом и косвенном падежах, а также падежи, которые употребляются всегда без артикля и падежи, употребление которых с артиклем или без него обусловлено их грамматическим значением в данном предложении и выполняемой синтаксической ролью.

Ключевые слова: *грамматическая категория, определенность, неопределенность, артикль, суперпозиция, морфологический уровень, синтаксический уровень, склонение, местоимение, союз, члены предложения.*

H.Ghazaryan, L. Hayrapetyan

DEFINITE ARTICLES AND FEATURES OF THEIR USE IN MODERN ARMENIAN

Key words: grammatical category, definiteness, indefiniteness, article, superposition, morphological level, syntactic level, declension, pronoun, conjunction, sentence members.

The grammatical category expressing the definiteness and indefiniteness of a noun is considered in Armenian linguistics to be the grammatical category of concreteness, the scientific substantiation of which was first given by Academician G. Jahukyan. The definite article indicates that the noun is specified by the situation or context.

The article presents the definite articles of the modern Armenian language and the features of their use, it is emphasized that the use of a word in a definite or indefinite meaning in many cases is determined by the nature of the article, its grammatical meaning, certain restrictions on the morphological and syntactic levels.

As words preceding a noun, a number of words with the meaning of demonstrative, some pronouns, superlative adjectives, ordinal numbers, nouns are mentioned, which are placed next to abstract verbs used as a link. Presented are words that do not receive an article at all, those prepositions that require a definite or indefinite connecting word in direct and indirect cases, as well as cases that are always used without an article and cases whose use with or without an article is due to their grammatical meaning in this sentence and performed syntactic role.

Key words: *grammatical category, definiteness, indefiniteness, article, superposition, morphological level, syntactic level, declension, pronoun, conjunction, sentence members.*

Գոյականի որոշյալությունն ու անորոշությունը արտահայտող քերականական կարգը հայ լեզվաբանական գրականության մեջ համարվում է առկայացման քերականական կարգ, որի գիտական հիմնավորումն առաջին անգամ տվել է ակադեմիկոս Գ. Ջահուկյանը[1]: Առկայացման քերականական կարգը հայերենում անվանվում է նաև տարորոշման կարգ[2]: Այդ քերականական կարգի ցուցիչները որոշյալ հոդերն են, որոնք «անմիջականացնող, իրադրությունը որոշող արժեք ունեն (առարկայացուցիչներ, ակտուալիզատորներ). դրվելով անուների վրա՝ այդ վերջամասնիկները որոշում են անունների հարաբերությունը դեպի հաղորդակցողները և հաղորդակցումը, ցույց տալիս, որ խոսողը որոշում է այդ անունների նշանակած առարկաները (կամ հենց իրենք անունները)՝ ըստ հաղորդակցողներին ծանոթ լինելու աստիճանի կամ հաղորդակցողների հետ ունեցած առնչության»:[3]

Գոյականի առկայացման մասին կարելի է խոսել միայն այն դեպքում, երբ գոյականը հանդես է գալիս ոչ թե անկախ՝ որևէ ասույթից և համատեքստից դուրս, այլ միայն դրանց մեջ ընդգրկվելու դեպքում: «Գոյականի առկայացումը քննելիս բավարար չէ միայն լեզվական իրողությունների հաշվառումը. խոսքային իրողությունները պետք է հաշվի առնվեն նույնքան, որքան ասույթի առկայացման ժամանակ»[4]: Առկայացման կարգի քերականական իմաստն ունի հետևյալ դրսևորումները՝ որոշյալություն, ստացականություն, դիմորոշություն, ցուցականություն: Թեև հոդերն ունեն իմաստային տարբերություններ, սակայն բոլոր հոդերի համար ընդհանուր է բառերի առարկայական վերաբերության տարորոշումը. հոդով տարբերակում, որոշակիացնում ենք գոյականի ցույց տված առարկան՝ ի տարբերություն բառի անհոդ գործածության: Որոշյալության ենթակարգը արտահայտության դիտվածքում բնորոշվում է **ը, ն** հոդերով, որոնց հակադրվում են **0** և **ՄԻ** ձևերը: Սրանք արտահայտում են անորոշի ենթակարգը: Ստացականությունը և դիմորոշությունն արտահայտվում են **ս** և **դ** հոդերով, ցուցականությունը՝ **ս** հոդով:

Հնդեվրոպական լեզուների զարգացման նախնական շրջանում հոդեր չեն եղել, այլ եղել են տարբերակված կիրառություններով ցուցական դերանուններ: Վերջիններս գործառվում էին նաև հոդերի իմաստային կիրառությամբ: Ժամանակի ընթացքում ցուցական դերանունների վերջադաս անշեշտ կիրառությունը թուլացրել է բառային-

---

[1] Տե՛ս **Ջահուկյան Գ.,** Հայոց լեզվի զարգացումը և կառուցվածքը, Եր., 1969, էջ 184-188:

[2] *Տե՛ս **Աբրահամյան Ս.**, ժամանակակից գրական հայերեն, Եր., 1981, էջ 159:*

[3] ***Ջահուկյան Գ.**, Հայոց լեզվի զարգացումը և կառուցվածքը, Եր., 1969, էջ 139:*

[4] ***Арутюнова Н. Д.**, Лингвистические проблемы референции, Новое в зарубежной лингвистике, М., 1982, вып. 13,с.6.*

իմաստաբանական նշանակությունը՝ հասցնելով մասնիկների աստիճանի, ապա առաջ են եկել դերանվանական մասնիկների և ցուցական դերանունների տարբերակված, առանձնահատուկ իմաստային կիրառություններ[1]: Որոշյալությունը հայերենում հստակ դրսևորում է ստացել ետգրաբարյան շրջանում: Հայերենի եռաշարք **ս, դ, ն** հոդերը առաջացել են հայերենի ցուցական դերանունների հիմքի վրա: Մեյեն հայերենի **ս, դ, ն** արմատական բաղաձայնները համարում է առաջին, երկրորդ, երրորդ դեմքերի նկատմամբ տարածական հարաբերություններ արտահայտող մասնիկներից առաջացած, ըստ որում, **ս**-ն՝ խոսող մարդուն մոտ առարկայի համար, **դ**-ն՝ խոսակցին մոտ առարկայի, **ն**-ն՝ հեռու գտնվող առարկայի համար[2]: Հր. Աճառյանը ևս պաշտպանել է Մեյեի տեսակետը: Ինչպես գրաբարում, այնպես էլ լեզվի զարգացման հաջորդ շրջաններում **ս, դ, ն** հոդերը հանդես են գալիս որոշակի տարբերակված նշանակությամբ:

Որոշյալ հոդերի բառային, քերականական, ինչպես և ոճական-արտահայտչական արժեքները բազմապիսի են: Իրենց հիմնական գործառույթներին (մասնավորեցնող, ընդհանրացնող, ծավալային ամբողջություն ցույց տվող, առարկայական նշանակություն հաղորդող) զուգահեռ՝ որոշյալ հոդերը, թեև սահմանափակ, կատարում են նաև իմաստային այլ գործառույթներ: Դրանք մասնակցում են բայական հարադրությունների՝ շարահյուսական սովորական կապակցությունների վերածմանը, դարձվածքների իմաստների փոփոխությանը, խոսքիմասային տարարժեքություն ունեցող բառերի կիրառությունների սահմանագծմանը, նույնաբաղադրիչ նախադասություններում ներխոսքիմասային և միջխոսքիմասային տարարժեքություն ունեցող բառերի տարբերակմանը, նախադասության անդամների, կապակցման եղանակների, նախադասությունների կառուցվածքների տարբերակմանը, բառերի կազմությանը և այլն:

Որոշյալ հոդերը ունեն նաև գործածության առանձնահատկություններ՝ կապված հոդառու բառի վերադրի բնույթով, քերականական իմաստով, ինչպես նաև ձևաբանական ու շարահյուսական մակարդակներում ունեցած որոշ սահմանափակումներով: Ստորև կներկայացնենք դրանք առանձին-առանձին:

Բառի՝ որոշյալ առումով գործածությունը շատ դեպքերում, ինչպես նշվեց, պայմանավորված է հոդառու բառի վերադրի բնույթով: Որպես այդպիսի դեր կատարող վերադիրներ կարող են հանդես գալ՝

---

[1] *Տե՛ս* ***Հ. Պետրոսյան****,Գոյականի առումները հայերենում, Եր., 1960, էջ 32:*

[2] *Տե՛ս* ***Мейе,*** *Введение в сравнительное* изучение индоевропейских языков, М.,1938, էջ 332:

1.**այս, այդ, այն, սույն, նույն, միևնույն, մյուս, ո՞ր, ո՞րերորդ, քանի՞երորդ, բոլոր, ողջ, ամբողջ, համայն, այսինչ, այնինչ** դերանունները : Օրինակ՝ **Ողջ մարդկությանը** խաղաղություն է անհրաժեշտ: **Ողջ, ամբողջ** դերանունները, սակայն, զուգակցվելով **մի** անորոշ դերանվան հետ, պահանջում են անորոշ առումով լրացյալ՝ **մի ամբողջ աշխարհ, մի ողջ երկիր:**

2.ածականի գերադրական աստիճանը : Օրինակ՝ Նա իրեն **ամենաերջանիկ հայն** է համարում:

3.դասական թվականները: Օրինակ՝ **Վեցերորդ գիշերը** մոլորված մի պտտահողմ անցավ մեր ժայռերի վրայով:

4.որոշակի հարաբերությամբ առարկա ցույց տվող ցուցականության իմաստ ունեցող մի շարք բառեր՝ **միջին, վերջին, հաջորդ, հետևյալ, նշված, վերոնշյալ** և այլն: Օրինակ՝ **Վերջին գիրքը** նվիրեցի **հաջորդ** երեխային :

Կան մի շարք կապեր ու կապական բառեր, որոնք պահանջում են որոշյալ առումով ուղղականաձև կամ տրականաձև կապվող բառ: Դրանք են՝ **առ, ի վար, ի վեր, նախքան, չհաշված, առընթեր, զուգընթաց, ընդառաջ, կից, համապատասխան, հավասար, նայած, չնայած, չնայելով (նախքան հաշվելը, համապատասխան իրականությանը, չհաշված դեպքերը)** : Կան կապեր և կապական բառեր էլ, որոնք պահանջում են անորոշ առումով կապվող բառ, ինչպես՝ **զերդ, ի, չանցած, առանց, առթիվ, առջև, դեմ, դիմաց, երեսից, ընդդեմ, ընթացքում, ըստ, ժամանակ, ի դեմս, ի թիվս, ի հեճուկս, ի տարբերություն, ի փառս, հանձին, հանուն, կողմից, համար, հասցեին, հետ, հետևանքով, հիման վրա, հօգուտ, համեմատ, հանդեպ, ձեռքից, մասին, մեջ, միջև, միջոցով, մոտ, ներքո, նկատմամբ, նպատակով, շնորհիվ, շուրջ, չափ, պատճառով, պես, վերաբերմամբ, վերաբերյալ, տեղ, փոխարեն, փոխանակ (հարցի շուրջ, կյանքի մասին, ի փառս հայրենիքի)** :

Որքան, ինչքան, քանի, ինչպիսի, որպիսի, ամեն մի, ինչ-որ, ինչ-ինչ, ոմն, մի, ուրիշ, այլ, որոշ, որևէ, որևիցե, մի քանի, մի երկու, ոչ մի դերանունները գործածվում են անորոշ առումով լրացյալի հետ: Օրինակ՝**ամեն մի մարդ, ինչ-ինչ հարցեր, որևէ դեպք, մի երկու նկար** և այլն :

Որպես հանգույց գործածվող **դառնալ, թվալ, համարվել, հանդիսանալ, երևալ, կոչվել, հռչակվել, ճանաչվել, ձևանալ, մնալ, անվանվել, նշանակվել, առաջադրվել** և այլ վերացական բայերի կողքին վերադիրը, մանավանդ երբ այն վերացական բայից հետո է, դրվում է անորոշ առումով: Օրինակ՝ Նա **դարձավ** հայրենիքի **պաշտպան:** Երիտասարդը **համարվեց հերոս:** Աղջիկը **ձևացավ դերասան:**

Որոշյալ հոդի գործածությունը որոշակիորեն սահմանափակված է ձևաբանական և շարահյուսական մակարդակներում: Կան բառեր, որոնք ընդհանրապես հոդ չեն ստանում: Օրինակ՝ **աստված** (միայն ուղղականում),

կանայք, պարոնայք, մարդիկ, անձինք, -անք, -ենք, -ունք, -ունք ածանցներով անեզական գոյականները՝ **Գրիգորենք, Վեղունք, Վարդանանք:** Կան հոլովաձևեր (բացառական, գործիական, ներգոյական), որոնք միշտ գործածվում են առանց հոդի: Քանի որ հոդը ուղղակիորեն կապված է հոլովի գործառության հետ, բնականաբար նախադասության այն անդամները, որոնք արտահայտվում են բացառական, գործիական և ներգոյական հոլովներով, գործածվում են առանց հոդի:

Կան և հոլովաձևեր (ուղղական, տրական), որոնց հոդով կամ առանց հոդի գործածությունը բխում է տվյալ նախադասության մեջ արտահայտած նրանց քերականական իմաստից: Այսպես՝ հոդառու չեն՝

1.գոյականի ուղղական հոլովով արտահայտված որոշիչը՝ **Ծով աչքերը** լցված էին արցունքի մանրիկ կաթիլներով:

2.տեղի, ժամանակի, նյութի և այլ իմաստ արտահայտող գոյականների տրական հոլովաձևով արտահայտված որոշիչը՝ Ես հավաքել եմ **սարի և դաշտի ծաղիկներ:**

3.հատկացուցիչը՝ Այդ օրը **երկնքի աստղերն** այնքան շատ էին, որ թվում էր, թե երկինքը հյուսված էր աստղերից:

4.բուն բացահայտիչը, եթե բացահայտյալը արտահայտված է հատկացական տրականով՝ Արամի՝ **լավագույն մարզիչի** աշխատանքն անգնահատելի է:

5. մասնական բացահայտիչը՝Նա՝ **որպես հայրենասեր զինվոր**, կմնա մեր հիշողության մեջ:

6.նպատակի տրականը՝ Եկել եմ՝ քեզ **հանգստացնելու**:

7. անվանական անդեմ նախադասության գերադաս անդամը, որի կողքին դրված չէ **ահա** վերաբերականը՝ **Երևան: Աստաֆյան փողոց:**

Սրանց հակառակ՝ ժամանակի տրականը գործածվում է հոդով՝ **լուսաբացին, ծեգին, մայրամուտին, հունվարին, ամռանը, գարնանը** և այլն: Ժամանակի տրականի հոդառությունը պայմանավորված է գերազանցապես նրանով, որ նրանց արտահայտած հասկացությունները գործողությունը առնում են որոշակի ժամանակային հաջորդականությամբ, ներկայացնում են որոշյալ ժամանակակետ՝ **Մայրամուտին** արևը բորբ է լինում:

Մաս և **կես** բառերը ենթակայի կամ խնդրի պաշտոնում գերազանցապես հոդառու են, հաճախ այդպիսին են նաև հոդ չպահանջող վերադրի առկայությամբ:

Օրինակ՝ Ժառանգության **մի որոշ մասը** պիտի ստանա կինը: **Մեծ մասը** բաժին կհասնի երեխաներին:

Նախադասության՝ վերը նշված հոլովներով արտահայտվող մյուս անդամները կարող են գործածվել թե՛ որոշյալ, թե՛ անորոշ առումներով:

Այսպիսով՝ ժամանակակից հայերենում բառի որոշյալ կամ անորոշ առումով գործածությունը պայմանավորված է ինչպես հոդառու բառի վերադրի բնույթով, քերականական իմաստով, այնպես էլ ձևաբանական և շարահյուսական մի շարք առանձնահատկություններով :

Գրականություն

1. Աբրահամյան Ս., Պառնասյան Ն., Օհանյան Հ.,Ժամանակակից հ. 2, Եր., 1974:
2. Աբրահամյան Ս., ժամանակակից գրական հայերեն, Երևան, 1981, էջ 159:
3. Աբրահամյան Ս., Հայոց լեզու. Շարահյուսություն, Եր., 2004:
4. Ասատրյան Մ., Ժամանակակից հայոց լեզու, Եր., 2007:
5. Ավետիսյան Յու., Զաքարյան Հ., Ձևաբանություն, Եր., 2008:
6. Ղազարյան Հ., Որոշյալ հոդերի իմաստագործառական առանձնահատկությունները, Հայրենագիտական միջազգային 10-րդ գիտաժողով՝ 7-9 հոկտեմբերի, «Զեկուցումների ժողովածու»,Եր., 2015, էջ198-208 :
7. Պետրոսյան Հ.,Գոյականի առումները հայերենում, Եր., 1960 :
8. Ջահուկյան Գ., Հայոց լեզվի զարգացումը և կառուցվածքը, Եր., 1969:
9. Мейе, Введение в сравнительное изучение индоевропейских языков, М. ,1938.
10. Арутюнова Н. Д., Лингвистические проблемы референции, Новое в зарубежной лингвистике, М., 1982.

Նյութը ներկայացվել է 22.05.2023,
գրախոսման է ուղարկվել 25.05.2023,
տպագրության ընդունվել 22.06.2023:
Հոդվածը տպագրության է երաշխավորել ԱրՊՀ ակ.
Ս. Աբրահամյանի անվան հայոց լեզվի ամբիոնը: